

суспільства: Монографія колективна / за ред. Л.В. Помиткіної, О.П.Хохліної.
К.: ТОВ «АльфаПК», 2019. С. 238-248. URL:
<https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43090>

3. Неводник Л.О. Віртуальна екскурсія як із ефективних форм організації навчального процесу. [Електронний ресурс].–Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/education/36910/.

4. Пушкар О.І. Технології комп'ютерного дизайну: навч. посіб. для студентів напряму підготовки 0515 «Видавничо-поліграфічна справа» / О.І. Пушкар, В.Є. Климнюк, В.В. Браткевич. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2013. – 168 с.

5. Monaha T. Virtual Reality for Collaborative E-learning / T. Monaha // Computers & Education, – 2008. – 50 (4) – С. 1339-1353.

Панчук Наталія Петрівна

доцент кафедри психології освіти

Кам'янець-Подільського національного університету

імені Івана Огієнка,

кандидат психологічних наук, доцент

Панчук Софія Олегівна,

здобувач вищої освіти

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВО-ПРОФЕСІЙНОГО ШЛЯХУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА

Ключові слова: життєве самовизначення, професійна підготовка, ціннісні орієнтації, життєво-професійний шлях.

Вступ. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, дуже важливим виступає громадянська позиція молодого покоління, яке приймає участь у зміцненні та захисті нашої країни. Ситуація невизначеності в суспільстві, як одна з характеристик сучасної особистості, може позитивно вплинути на виконання важливих соціально-особистісних функцій, зокрема, таких, як пошук сенсу та спроби вирішення проблем, які виникають в умовах неоднозначності, необхідність проявляти активність, шукати додаткові особистісно-когнітивні ресурси, розвивати здатність розпоряджатися власною свободою та відповідальністю [3].

Життєве самовизначення на основі пріоритетної системи ціннісних орієнтацій або вибору у плані однієї з ліній розвитку особистості, або загальної спрямованості життєвого шляху, є процесом, що зачіпає практично всі підструктури особистості та виступає, як інтегроване поєднання морально-світоглядного, ціннісно-цільового і мотиваційного самовизначень особистості, провідним компонентом серед яких є ціннісно-цільовий компонент, оскільки у ситуації життєво значущого вибору чітко виступають ціннісні орієнтації особистості, котрі відбиваються на характері прийнятих рішень особистості.

Мета дослідження – теоретичний огляд наукових підходів та емпіричного дослідження психологічних особливостей оцінювання життєво-професійного шляху здобувачами вищої освіти за часовою перспективою.

Результати дослідження. «На сьогодні вияв громадянської позиції та патріотизму є однією з найвищих життєвих цінностей українського студентства» [6, с.164]. Очевидно, що в «умовах нестабільності суспільства формування особистості професіонала – громадянина, патріота, який чітко усвідомлює європейську перспективу, потребує підвищеної уваги держави і видається як головне завдання освітнього процесу закладу вищої освіти» [6, с.169]. Підхід до життєвих прагнень як форми життєвих цінностей особистості є виправданим, оскільки дозволяє нам диференційовано розглядати особливості вільного вибору громадянином в умовах невизначеності способу власної поведінки на існування у світі незалежно від зовнішніх агентів впливу та оточення [4, с.28].

Надійною основою прогнозування ефективності професійної діяльності майбутнього фахівця є усвідомленість ним життєвої позиції. Становлення професійної готовності, а саме реалістичності, обміркованості та чіткості планів щодо побудови власної кар'єри тісно пов'язані з ціннісним ставленням до обраної професії ($r \approx 0,884$, $p \leq 0,01$) [8].

Дослідження сутності, змісту і структури професійного самовизначення проаналізовані в працях Л. Помиткіної [7]. Дослідження проблеми життєвих цінностей відображено у працях А. Очеретяного [6], Т. Kasser & R. Ryan [11], життєвих стратегій – у працях С. Shealy [13], життєвого плану – у працях І. Бега [1]. Життєві цінності студента трактуються [6, с.3] як «основні його життєві орієнтири, котрі детермінують майбутню професійну спрямованість, визначають зміст його освітньо-пізнавальної діяльності у закладі вищої освіти та окреслюють стиль і масштаби соціальної активності».

Зарубіжні учені у дослідженнях розглядають життєві стратегії особистості, як спосіб організації її життя в спектрі своєї індивідуальності та забезпечення власних потреб і прагнень. Ґрунтуючись саме на життєвих цінностях, життєві стратегії представляються стабільними, стійкими утвореннями, які організують цілісність життєдіяльності, визначають спосіб буття людини в майбутньому [13].

Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціальної взаємодії та реалізуються в ситуації невизначеності як унікальний результат всього психічного розвитку особистості, який є стійким особистісним утворенням та водночас піддається внутрішнім коливанням та змінам [12].

Емпіричне дослідження було нами проведено на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. В експерименті взяли участь здобувачі вищої освіти в кількості 63 особи. Аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою кількісного та якісного психологічного аналізу відповідей респондентів.

Розглянемо результати проведеного нами дослідження. Для зручності

аналізу ми подали їх у таблиці 1 (див. табл.1).

Таблиця 1

Оцінка життєво-професійного шляху

№ з/п	Характеристика життєво-професійного шляху	Оцінки життєво-професійного шляху		
		минулого	теперішнього	майбутнього
1.	Цікавий, захоплюючий	6.97	7.56	8.54
2.	Складний, важкий	5.24	6.56	6.65
3.	Продуктивний, творчий	6.17	7.09	8.43
4.	Осмислений, цілеспрямований	5.68	8.13	9.27
5.	Моральний, добродішній	7.46	7.97	8.69
6.	Залежить від мене, вільний	5.81	7.71	8.75
7.	Насичений подіями	6.05	8.03	8.84

Найбільш високі ранги займають такі характеристики життєво-професійного шляху:

✓ **минулого:** моральний, добродішній (7.46); цікавий, захоплюючий (6.97); продуктивний, творчий (6.17);

✓ **теперішнього:** осмислений, цілеспрямований (8.13); насичений подіями (8.03); моральний, добродішній (7.97);

✓ **майбутнього:** осмислений, цілеспрямований (9.27); насичений подіями (8.84); залежить від мене, вільний (8.75).

Таким чином, як бачимо, в першу трійку не ввійшла жодна характеристика, яка повторювалася би в усіх трьох часових аспектах.

Аналіз результатів показав, що характеристика «моральний, добродішній» знаходяться у минулому (7.46) та теперішньому (7.97). Суттєвих відмінностей в показниках не виявлено (різниця = 0.51).

Характеристики життєво-професійного шляху «осмислений, цілеспрямований» (8.13) та «насичений подіями» (8.03) входять у трійку головних у теперішньому та майбутньому часових аспектах та займають відповідно 1 ранг та 2 ранг.

За осмисленістю та цілеспрямованістю простежується суттєве зростання оцінки в майбутньому (9.27) порівняно з теперішнім (8.13) (різниця = 1.14).

За насиченістю подіями респонденти також надали більшої значимості в майбутньому часовому аспекті (8.84) у порівнянні з теперішнім (8.03) (різниця = 0.81).

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що респонденти в теперішньому та майбутньому часових аспектах бачать свій життєво-професійний шлях осмисленим, цілеспрямованим та насиченим подіями. Також в майбутньому здобувачі вищої освіти розуміють, що шлях, який вони будуть будувати, залежить від них самих (8.75). Дана характеристика посіла 3 ранг, витіснивши характеристику «моральний, добросесний» (7.97) в теперішньому часовому аспекті (3 ранг).

Проаналізуємо характеристики життєво-професійного шляху в минулому, теперішньому та майбутньому. Як бачимо з таблиці 1 (див. табл.1), спостерігається зростання оцінки такої характеристики як «цікавий, захоплюючий»: від 6.97 (в минулому) до 8.54 (в майбутньому) (різниця = 1.57). Це є доказом того, що майбутнє порівняно з минулим та теперішнім сприймається респондентами як більш цікаве.

За осмисленістю та цілеспрямованістю життя значущі відмінності виявлені між оцінками всіх часових етапів життєво-професійного шляху. Минуле сприймається як найменш (5.68), а майбутнє як найбільш осмислене, цілеспрямоване (9.27). На основі результатів дослідження [7], констатовано дуже тісний зв'язок між ясністю Я-концепції досліджуваних зі становленням їх професійної готовності ($r \approx 0,912$, $p \leq 0,01$).

Отже, ми можемо сказати, що здобувачі вищої освіти надають пріоритетного значення цілеспрямованості та осмисленості свого життя в майбутньому. Активізація смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій у професійній сфері сприяє плануванню юнаками подальшої кар'єри та власної активності у теперішньому для її реалізації [2].

Прийняте особистістю рішення визначається як «суб'єктивний процес і результат мотивованого пошуку, диференціації пріоритетів, аналізу альтернатив» [5]. Саме самопізнання та адекватне самооцінення виступають важливими умовами самоактуалізації особистості. Вони обов'язково передують не тільки процесам самовиховання і самореалізації, але й кожному окремому актові цілепокладання. Якщо людина не встигла ще сама розібратись в тому, до чого вона прагне, що є смислом її життя, що їй потрібно, якою вона прагне бути у ставленні до людей і до себе самої, які якості їй слід розвивати, а яких рішуче позбавлятися, то це є свідченням відсутності свободи самоздійснення та цілісної самоактуалізації такої особистості. Дійсно вільними і цілепокладання і здійснення намічених на основі ціннісних орієнтацій життєвих цілей стають при умові як формування адекватного позитивного Я-образу, так і усвідомлення співпадання ціннісних орієнтацій з життєвими цілями і планами, власної системи ціннісних орієнтацій, встановлення її пріоритетів чи співіснування в мотиваційній системі несумісних ціннісних систем, розбудови мисленнєвої моделі бажаного майбутнього та бачення шляхів і засобів його досягнення.

За складністю життєво-професійного шляху між оцінками минулого і майбутнього та теперішнього і майбутнього виявлені незначущі відмінності.

Майбутнє сприймається як найбільш складне (6.65), порівняно з минулим (5.24) та теперішнім (6.56). Дану позицію підтверджують результати констатувального експерименту [7], що випускники шкіл надають перевагу тим професіям, які дають можливість матеріально забезпечити свою родину, це може свідчити про зв'язок становлення уявлень досліджуваних про подальшу самореалізацію в професійній та сімейних складових їх життєвого світу. Респонденти, на жаль, очікують в майбутньому погіршення життєво-професійного шляху. Варто взяти до уваги результати досліджень [8], які свідчать про те, що досліджувані створюють чіткі уявлення про ідеальне професійне майбутнє, але в них не досить розвинена здатність до деталізованого планування свого майбутнього в часі й готовність протистояти значним життєвим труднощам для реалізації своїх професійних планів».

За цікавістю життєво-професійного шляху між оцінками минулого (6.97) та майбутнього (8.54) виявлені значущі відмінності (різниця = 2.43). Між минулим (6.97) та теперішнім (7.56) значущих відмінностей не виявлено (різниця = 0.59). Здобувачі вищої освіти вбачають своє життя в майбутньому більш цікавим, захоплюючим. Це можна пояснити тим, що освітній процес закладу вищої освіти якісно вдосконалюється. «Проблема розвитку готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення має розв'язуватися завдяки створенню у навчальному закладі відповідних психолого-педагогічних умов, що можуть реалізуватися через проведення спеціальної тренінгової роботи, психологічного консультування, спрямованого на допомогу молоді у процесі професійного самовизначення та тематичного відеолекторію» [7]. Також зростає кількість мобільних програм для оволодіння знаннями, уміннями, навичками, набуванню досвідом завдяки можливості стажування за кордоном, наявності різноманітних проєктів та програм, до яких може долучатися сучасне студентство, зокрема обмін студентами між закладами вищої освіти, стипендіальні програми, гранти, Erasmus+ тощо. В цей складний час і самі здобувачі вищої освіти стали більш активно вести пошук шляхів вирішення проблем в організації навчання. Багато закладів освіти відкрили у вільному доступі платформи зі своїми навчальними матеріалами, зокрема, на платформі MOODLE.

За продуктивністю та творчістю життєво-професійного шляху також виявлено суттєву різницю у зростанні показника у майбутньому (8.43) порівняно з минулим (6.17) (різниця = 2.26) та теперішнім (7.09) (різниця = 1.34). Отже, майбутнє уявляється досліджуваним більш цікавим, продуктивним та творчим. Позитивним є те, що респонденти вірять у краще майбутнє, про це свідчать їхні оцінки життєво-професійного шляху, вони спрямовані на позитивний результат, на продуктивність.

Можемо зробити висновок, що майбутні фахівці вбачають свій шлях продуктивним та творчим. І часова детермінанта за роками суттєво не

впливає на даний показник. Однак, не кожне прийняте людиною життєве рішення, зауважує В. Чернобровкін, реалізується у її життєдіяльності. Феномен прийнятого рішення, насамперед, віддзеркалює емоційно-позитивне ставлення людини до реалізації власних цінностей у життєдіяльності [9].

Також між оцінками вільності у теперішньому, порівняно з минулим життям виявлена різниця 1.90, яка свідчить про те, що в ранньому юнацькому віці теперішнє життя сприймається більш вільним, оскільки у респондентів вже більше обов'язків та більш високе почуття відповідальності. На зростання почуття відповідальності у представників юнацького віку може впливати і невизначеність. Адже, згідно думки В. Ямницького [10], саме сенсоутворювальні аспекти невизначеності сприяють активізації доступних людині способів розпорядження власною свободою та особистою відповідальністю. Про зростання почуття обов'язку, самостійності та відповідальності перед собою у майбутньому житті, порівняно з теперішнім, свідчать наступні показники: різниця = 1.04. Завдяки активності самопізнання особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин і виявляє здатність самотворення, яке виростає з форм і змісту спілкування з іншими людьми, визначаючись характером такого спілкування.

Життєво-професійний шлях здобувачі вищої освіти вбачають більш насиченим подіями у порівнянні з минулим (різниця = 1.98) та майбутнім (різниця = 0.81). Ми можемо зробити висновок про те, що часова детермінанта не вплинула на зростання оцінки насиченості подіями.

Висновки. Дані результати свідчать про те, що життєво-професійний шлях (в оцінному аспекті) постає у юнацькій свідомості як поступове, з минулого в майбутнє, наростання цікавості, осмисленості, творчості, продуктивності, довільності (залежно від самого себе) – минулий життєвий шлях сприймається як найменш, а майбутній як найбільш вільний. Що ж стосується складності та важкості життєво-професійного шляху, то характер його сприймання поданий в іншому плані: майбутній більш складний, ніж минулий і теперішній, тобто у респондентів простежується очікування погіршення майбутнього життя, що безпосередньо пов'язано з суспільно-економічною ситуацією сучасного суспільства в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ: ІЗМН, 1998. 204
2. Грінцова, О.М. Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку. Автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.07. Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2018. 44 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24033/100355088.pdf?sequence=1>
3. Гусєв О.І. До проблеми виміру толерантності до невизначеності. *Практична психологія та соціальна робота*, 8, 2007. С.75-80.

4. Курова А. Специфіка структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 18 (63), 2022. С. 24-31. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18\(63\).03](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18(63).03)
5. Омельчук, В.А., Калюжна, Є.М., & Омельчук В.В. Прийняття рішення особистістю: філософсько-психологічний і правовий аспект. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2(14), 2018. С.89-96. doi.org/10.26661/2310-4368-2018-2-14-14
6. Очеретяний А.В. Формування життєвих цінностей у студентів вищих навчальних закладів США та України. Дис. д-ра філософії в галузі знань 01 Освіта : [спец.] 011. Уман. держ. пед. ін-т ім. Павла Тичини. Умань, 2020. 317 с.
7. Помиткіна Л.В. Особливості готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. *Педагогічний процес: теорія і практика* : збірник наукових праць, 2, 2013. С. 215-225.
8. Федоренко Л. Специфіка професійного самовизначення випускників сільських шкіл (за результатами констатувального експерименту). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 17(62)*. 2022. С.109-119. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17\(62\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17(62).10)
9. Чернобровкін В.М. *Психологія прийняття педагогічних рішень*. Монографія. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2010. 448 с.
10. Ямницький В. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*, 4, 2009. С.145–152.
11. Kasser, T., & Ryan, R. A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Social Psychology*, 65, 1993. С.410–422.
12. Melnychuk, S., Kurova, A., Shvetsova, I., Shcherbakova, O., Tsilmak, O., & Luts, L. Theoretical fundamental of study of values and value orientations in management of psychological scientific space. *Journal of management Information and Decision Sciences*, 24(2), 2021. С.1-6. URL: <https://www.abacademies.org/articles/theoretical-fundamentals-of-study-of-values-and-value-orientations-in-management-of-psychological-scientific-space-10119.html>
13. Shealy, C.N. Making sense of beliefs and values. New York, NY: Springer Publishing. 2016. P. 371-406.